

Vermaatschappelijking van het Onderwijs III*

Een antwoord op een uitdaging

J. H. N. GRANDIA

Inleidende opmerking.

Vanuit het Wetenschappelijk Bureau voor het Onderwijs van de gemeente Rotterdam is het project 'Onderwijs en Sociaal Milieu' tot ontwikkeling gebracht. De strekking van het project is te onderzoeken hoe het onderwijs voor alle kinderen, ongeacht hun sociale afkomst, levensomstandigheden en aanleg, zodanig aantrekkelijk is te maken, dat hun leergedrag verbetert, hun leerprestaties toenemen en zij, na het doorlopen van de basisschool, een voortgezette onderwijsopleiding gaan volgen die hun verdere ontplooiing stimuleert.

In het verleden zijn in ons land reeds experimenten uitgevoerd, die de bedoeling hadden het kind optimale onderwijsmogelijkheden te bieden. Daarbij hield men evenwel te weinig rekening met de uiterst belangrijke invloed, die het gezinsmilieu nu eenmaal op het leergedrag van de leerlingen en het door hen te bereiken leer-niveau uitoefent. In het onderhavige project wordt dan ook uitgegaan van een positieve beïnvloeding van het gezinsmilieu teneinde de kinderen meer en betere mogelijkheden te bieden om hun in aanleg gegeven talenten tot ontplooiing te brengen.

Problematiek.

- Geconstateerd is dat in verouderde woonwijken van Rotterdam de jeugdigen niet of onvolledig toekomen aan het volgen van voortgezet onderwijs onder meer ten gevolge van onvoldoende leerprestaties op de basisschool en het door hun ouders niet onderkennen van de betekenis van het onderwijs voor de per-

soonlijkeïdsvorming en maatschappelijke toekomst van hun kinderen.

- Het niet of onvolledig toekomen aan het voortgezet onderwijs beperkt in hoge mate het maatschappelijk perspectief der jeugdigen, hetgeen kan leiden tot maatschappelijk achterblijven als zij volwassen zijn geworden.
- Het maatschappelijk achterblijven kan o.a. inhouden:
 - een lage beroepsstatus,
 - beperkte verdiensten,
 - het wonen in verouderde buurten waar de woningen bekrompen en weinig comfortabel zijn,
 - het niet of onvoldoende deelnemen aan het verenigingsleven,
 - geen of geringe belangstelling voor het culturele leven als het bezoeken van musea, schouwbrug en concertzaal,
 - het niet of onvoldoende geïnformeerd zijn t.a.v. de sociale mogelijkheden en educatieve voorzieningen die een grote stad biedt.
- Wanneer deze volwassenen ouders zijn geworden zullen zij, evenals indertijd hun vader en moeder, pedagogisch onmachtig zijn zich voldoende te kwijten van hun opvoedingsplicht, waardoor hun kinderen onvoldoende worden gestimuleerd hun in aanleg meegekregen disposities zodanig te ontwikkelen, dat zij karakterologisch en intellectueel in staat zijn om maatschappelijke verantwoordelijkheid te aanvaarden.
- De kinderen uit deze gezinnen staan diensten-gevolge vreemd en onwennig tegenover een

* Zie Paedagogische Studiën de nummers 11 en 12 van jaargang 1969.

- cultuurpatroon, dat het schoolleven beïnvloedt en bepaalt. Voor het schoolleven en de hun opgedragen leertaken hebben zij dan ook weinig interesse. Deze instelling verhindert de kinderen om tot goede leerprestaties te komen.
- Onderwijsexperimenten, zowel in het binnen- als buitenland, hebben echter uitgewezen dat ook kinderen, afkomstig uit de gezinnen waar de vader een lage beroepsstatus heeft en die wonen in de stedelijke volks- en achterbuurten, een positieve instelling ten opzichte van het schoolleven kan worden bijgebracht en dat hun leerbekwaamheid op te voeren is.
 - Het opvoeren van de leerbekwaamheid van het kind en het door de ouders onderkennen van de betekenis van een voortgezette schoolopleiding kunnen de vermaatschappelijking van het onderwijs (in de betekenis van een grotere deelname uit sociaal lagere milieus aan het middelbaar, hoger en universitair onderwijs) in niet geringe mate bevorderen.

Doelstellingen van het project.

- Het positief beïnvloeden, mede in verband met hun schoolloopbaan en verdere beroepsopleiding, van de opvoedingssituatie der kinderen, die opgroeien in de sociaal lagere milieus en wonen in verouderde volksbuurten.
- Het verbeteren van de leersituatie en het leergedrag van deze kinderen.
- Het opvoeren van de leerbekwaamheid van het kind.
- Het bevorderen van het deelnemen aan het voortgezet onderwijs en het voltooien van deze opleiding.
- Het voorbereiden op de maatschappelijke intrede.

Toelichting op de doelstellingen.

- In de gezinnen van de sociaal lagere milieus is in het algemeen weinig begrip voor de eisen, die de school aan de leerlingen stelt. Deze terzake in te lichten kan de opvoedingssituatie voor het kind in zoverre verbeteren, dat ouders zich niet alleen op de hoogte gaan stellen van

de leervorderingen van hun kind, maar ook bereid zullen zijn medewerking te verlenen opdat het zo goed mogelijk zijn leertaken kan verrichten.

- Het verbeteren van de leersituatie der kinderen dient voornamelijk op school plaats te vinden. Zo zal onder meer gepoogd moeten worden om binnen de bestaande wetgeving het klassikale systeem te doorbreken opdat het lerende kind meer persoonlijke aandacht krijgt. Voorts zal er gelegenheid moeten zijn om de zgn. huiswerktaken op school te verrichten, daar de woonomstandigheden van de kinderen uit de sociaal lagere milieus in het algemeen weinig comfortabel zijn.
- Het opvoeren van de leerbekwaamheid en het verbeteren van het leergedrag van het kind is een zaak van het kind zelf, van het gezin waarin het wordt verzorgd en van de school die het bezoekt. Vele factoren blijken te moeten samenwerken om tot bevredigende leerprestaties, dat wil zeggen min of meer in overeenstemming met de in aanleg aanwezige mogelijkheden van het kind, te komen.
- De kinderen dienen niet het voortgezet onderwijs te bezoeken om hun leerplicht uit te zitten maar om een verderstreckende opleiding te voltooien. In de basisschool dient de leerlingen een beeld van het leven te worden bijgebracht zodanig, dat het kind het vanzelfsprekend vindt om naar het voortgezet onderwijs te gaan. In de sociaal lagere milieus, dit in tegenstelling met de midden groepen en sociaal hogere milieus, is het namelijk niet vanzelfsprekend om voortgezet onderwijs te gaan volgen. Door de veel voorkomende geringe leerbekwaamheid van het kind is ook het niveau van het voortgezet onderwijs beperkt.
- Ondanks alle inspanningen van de leerkrachten van basisscholen zullen een aantal leerlingen niet kunnen of willen toekomen aan het volgen van voortgezet onderwijs. Deze leerlingen dienen in hun laatste leerjaar een sociaal-cultureel programma te worden geboden, dat hun intrede in de maatschappij vergemakkelijkt en dat voorts van betekenis kan zijn voor hun besteding van de vrije tijd.

Realisering van de doelstellingen.

Voor het realiseren van de doelstellingen is gedacht aan:

- Het ontwerpen van een speelleerplan voor kleuterscholen, die gevestigd zijn in typische volksbuurten en die hun leerlingen betrekken uit de sociaal lagere milieus, om deze, mede door een didactische begeleiding, meer schoolbekwaam te maken en hen voor te bereiden op het 'gaan naar de grote school'.
- Het betrekken van de moeders van deze leerlingen bij het werk van de kleuterscholen om hen meer inzicht te geven in de betekenis van het spel voor de emotionele en intellectuele ontwikkeling van het kind en hen tevens voor te lichten over spelmogelijkheden voor de kleuters in het gezin.
- Het opstellen van een flexibel leerplan met didactische en administratieve begeleiding vanwege het Wetenschappelijk Bureau voor het Onderwijs voor basisscholen, die hun leerlingen betrekken uit dezelfde sociale omstandigheden.
- Een didactische begeleiding van deze scholen is noodzakelijk om het leergedrag van het kind te verbeteren, zijn leerbekwaamheid op te voeren, het doubleren drastisch te verminderen en het vertrouwd te maken met de gedachte om, na het verstrijken van de leerplichtige leeftijd, de schoolopleiding voort te zetten.
- Het volgen en analyseren vanaf de kleuterschool tot aan het voortgezet onderwijs van de schoolloopbaan van de leerlingen van de bij het project betrokken scholen.
- Een regelmatige samenwerking tussen kleuterscholen en basisscholen en tussen basisscholen en instellingen voor het voortgezet onderwijs.
- Contact, overleg en samenwerking tussen gezinnen, scholen en instellingen voor het sociaal-cultureel vormingswerk om te komen tot een gunstiger opvoedingsklimaat voor het kind dat opgroeit in de sociaal lagere milieus en woont in verouderde volksbuurten, en om de ouders van deze kinderen meer bij het schoolleven te betrekken.

De keuze der woonwijken.

Na ampele overwegingen is besloten in twee stadswijken, nl. het Oude Noorden en de Afrikaanderwijk, met voornoemd project een aanvang te maken. De keuze berust op de volgende overwegingen:

- Het Oude Noorden is sociaal in kaart gebracht door enige studenten van de Nederlandse Economische Hogeschool en door de Centraal Hervormde Jeugdraad van Groot Rotterdam. Over de maatschappelijke toestanden van deze wijk zijn derhalve concrete gegevens bekend.
- Het is een typische volksbuurt; uitgezonderd twee of drie straten bij het Noordplein, waarvan de huizen thans worden afgebroken, is er geen opeenhoping van a-sociale of criminele gezinnen. Overwegend bestaat de bevolking uit ongeschoolde en geoefende arbeiders, die op fabrieken en in de transport werkzaam zijn.
- In deze wijk, waar sinds decennia veel buurt- en straatverenigingen hun activiteit ontplooiën, zijn aanknopingspunten voor het op gang te brengen overleg tussen de aldaar gevestigde scholen en sociaal-culturele instellingen.
- Het Oude Noorden is voorts een wijk die voorlopig niet wordt gesaneerd. Het is dus van betekenis daar sociaal-pedagogisch werkzaam te zijn mede om te voorkomen, dat deze woonbuurt verpaupert.
- De Afrikaanderwijk is een verouderde woonbuurt met opvallend veel gezinnen, die wat moeizaam schijnen te leven ondanks de verkregen welvaart. Om deze gezinnen voorlichting en hulp te bieden is ingaande 1963, met medewerking en financiële steun van het Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk, het Bijzonder Project Afrikaanderwijk opgezet voor een periode van 5 jaar.
- De werkzaamheden van het directorium van het project, dat eind 1968 is afgesloten zonder dat doeltreffende veranderingen tot stand gekomen zijn, hebben er echter wel toe geleid, dat een geregeld overleg en nauwe samenwerking is ontstaan tussen de onderscheidene levens- en wereldbeschouwelijke instellingen

op het terrein van het sociaal-cultureel vormingswerk. Ook vinden er regelmatig besprekingen plaats tussen de hoofden van de bijzondere en openbare kleuter- en lagere scholen, die in deze wijk zijn gelegen. Voorts is er vanuit de particuliere sector een begin gemaakt met crèche- en peuterwerk.

- Zowel in het Oude Noorden als de Afrikaanderwijk komen de kinderen onvoldoende aan het volgen van voortgezet onderwijs toe. Een verschaalde persoonlijkheidsontwikkeling en maatschappelijk achterblijven zijn daarvan het gevolg.

De omvang van het project.

Gezien de mankracht en de financiële mogelijkheden van het Wetenschappelijk Bureau voor het Onderwijs zal een beperkt aantal scholen bij het project worden betrokken. Het ligt in het voornemen te beginnen met een didactische begeleiding van 9 kleuterscholen om bij deze kinderen:

- hun woordenschat uit te breiden,
- het taalgebruik te stimuleren,
- hun concentratievermogen op te voeren,
- begrip voor orde bij te brengen,
- het gevoel voor discipline te versterken,
- het zelfstandig zijn te bevorderen.

Tevens zal een aanvang worden gemaakt met een didactische begeleiding van 14 basisscholen om bij deze leerlingen:

- de taalverwerving te stimuleren,
- de taalbekwaamheid op te voeren,
- de leerconcentratie te vergroten,
- de leermotivatie te verdiepen,
- het verantwoordelijkheidsgevoel te versterken,
- het deelnemen aan het voortgezet onderwijs te bevorderen,
- belangstelling te wekken voor culturele verschijnselen en maatschappelijke problemen.

Getracht zal worden om alle kinderen van de bij het project betrokken kleuterscholen in hun schoolloopbaan te volgen tot en met twee jaar voortgezet onderwijs. In de basisscholen zal een begin worden gemaakt met een didactische begeleiding van de eerste klas. Het jaar daarop van

de nieuw gevormde eerste klas en van de klas van het jaar daarvoor, die dan de tweede klas zal zijn geworden. Ieder jaar komt er dus een klas bij.

Voorts wordt overwogen om reeds nu in de vijfde en zesde klas van de bij het project te betrekken basisscholen de leerlingen een sociaal en cultureel verrijgingsprogramma aan te bieden en hen voor te bereiden op het volgen van voortgezet onderwijs ook na het verstrijken van de leerplichtige leeftijd. Dit zal dus in feite betekenen, dat geen van de bij het project betrokken scholen de leerlingen hun basisopleiding laat afsluiten zonder nieuwe perspectieven te bieden voor hun verdere opleiding en maatschappelijke toekomst.

Het project wordt dus vanuit drie startpunten opgezet: kleuters, basisschool eerste jaar, basisschool vijfde en zesde leerjaar.

Het totaal aantal leerlingen, dat aan het project gaat deelnemen, zal ongeveer 2000 zijn.

De duur van het project.

De duur van het project is op 10 jaar gesteld. Een generatie schoolkinderen kan in die tijd worden begeleid vanaf de kleuterschool tot en met enige jaren van voortgezet onderwijs.

Project- en evaluatiescholen.

De 9 kleuterscholen, waar zal worden gewerkt met een nog te ontwerpen speelleerplan en de 14 basisscholen waarvoor eveneens een experimenteel leerplan wordt samengesteld, zullen worden aangeduid met de naam 'projectscholen'. Daarnaast zullen kleuter- en basisscholen, gelijksoortig wat de sociale samenstelling der leerlingen, de te gebruiken leermiddelen en het leer-niveau betreft, worden aangewezen. Deze scholen zullen worden aangeduid met de naam 'evaluatiescholen'. Zij zullen didactisch niet worden begeleid en nagelaten zal worden enige invloed uit te oefenen op de gang van zaken op deze scholen. Het is namelijk de bedoeling jaarlijks de leerresultaten van de leerlingen van de projectscholen te vergelijken met die van de evaluatiescholen. Voorts zal worden nagegaan het percentage leer-

lingen, dat toekomt aan het volgen van voortgezet onderwijs en het niveau van deze opleiding om deze te kunnen vergelijken met het percentage leerlingen, dat van de evaluatiescholen naar het voortgezet onderwijs gaat en met het niveau van hun opleiding.

Voorts zal worden getracht om, aan de hand van objectieve maatstaven, vast te stellen of er met de didactische begeleiding van leerlingen en leerkrachten vooruitgang is geboekt, in welk opzicht deze heeft plaatsgevonden en om aan te geven welke factoren terzake van stimulerende betekenis zijn geweest.

Overleg en samenwerking tussen de leerkrachten.

Een institutionalisering van het overleg en de samenwerking tussen de leerkrachten van de 9 kleuter- en de 14 basisscholen kan worden bereikt door maandelijks vergaderingen, onder leiding van een stafid en een didacticus van het Wetenschappelijk Bureau voor het Onderwijs, om de zich voordoende problemen, tijdens het realiseren van de gestelde doelen, te bespreken en na te gaan in welk opzicht vorderingen worden gemaakt of dat de bereikte resultaten teleurstellend zijn te achten.

Samenwerking tussen gezin en school.

Uit onderzoekingen is de grote betekenis van een geregeld overleg tussen gezin en school naar voren gekomen. Ook is vastgesteld hoe ouders die qua beroepsniveau, woonbuurt en stijl van leven behoren tot de maatschappelijke achterhoede van onze samenleving, onvoldoende in staat zijn de onderwijsproblemen van hun kind met de leerkrachten te bespreken. Voorts hebben zij weinig notie van de inspanningen, die van hun kinderen worden gevergd om tot goede leerprestaties te komen. Het ontbreken van studiegelegenheid in het gezin bemoeilijkt de leertaak van het kind in hoge mate en wel in het bijzonder als het een school voor voortgezet onderwijs bezoekt.

Voorgaande overwegingen hebben tot het inzicht geleid, dat een min of meer geïnstitutio-

naliseerd contact tussen gezin en school voor het kind van sociaal-pedagogische betekenis moet worden geacht. Daarbij gaat het niet alleen om huisbezoek voor het beter leren kennen van het gezinsmilieu van de leerlingen. Dit huisbezoek zou, om de leerkrachten van de bij het project te betrekken kleuter- en basisscholen niet zwaarder te belasten dan strikt noodzakelijk is, in overleg met de betrokken hoofden worden verricht door daartoe aan te stellen pedagogische consultants. Deze functionarissen dienen een regelmatig contact tussen school en gezin te bewerkstelligen en de leerkrachten informaties te verstrekken over de huiselijke en zonodig persoonlijke omstandigheden der leerlingen. Verder zullen deze pedagogische consultants in het bijzonder moeten trachten de ouders meer en intenser te betrekken bij het schoolleven. Dit betrekken van de ouders bij het schoolleven zal van hen veel activiteit, namelijk huisbezoek, en een grote mate van inventiviteit vergen.

Samenwerking met instellingen voor sociaal-cultureel vormingswerk.

In feite gaat het in het project om het opheffen van maatschappelijke achterstelling en het voorkomen van maatschappelijk achterblijven, onder andere ten gevolge van het onvoldoende benutten van de mogelijkheden om deel te nemen aan het voortgezet onderwijs. In het bijzonder in de sociaal lagere milieus wordt 'de sleutelmacht van de school', voor de ontplooiing en verrijking van de persoonlijkheid en voor het verwerven van een maatschappelijke positie, te weinig onderkend.

Dit achterblijven is niet altijd het gevolg van intellectueel onvermogen, maar wordt ook veroorzaakt door sociaal-culturele factoren. Zo is gebleken, dat de levensstijl van een gezin terzake van niet geringe betekenis voor het kind kan zijn. Vandaar dat zal worden gepoogd om, door middel van de instellingen voor het sociaal-cultureel vormingswerk, de levensstijl der gezinnen te beïnvloeden om de opvoedingssituatie der kinderen te verbeteren.

Nagegaan zal moeten worden of in de wijken,

waar de bij het project betrokken scholen gevestigd zijn, overleg en samenwerking tot stand is te brengen tussen de scholen en de aldaar werkzame instellingen voor het sociaal-cultureel vormingswerk. De contacten zullen moeten worden gelegd door het Wetenschappelijk Bureau voor het Onderwijs dat tevens, indien dit positieve resultaten kan opleveren, het overleg en de samenwerking moet stimuleren en gaande houden. Een meer omvattende beïnvloeding van de opvoedingssituatie der kinderen uit de maatschappelijke achterhoede zal dan mogelijk kunnen zijn.

Organisatorische opzet.

- Het project bestaat uit twee delen:
 - a. Innovationplan.
 - b. Researchplan.
- Voor het project wordt een stuurgroep gevormd.
- Het innovationplan zal worden uitgevoerd door een innovationteam, dat als volgt is samengesteld:
 - Een sociaal-pedagoog,
 - 2 didactici voor het begeleiden van leerkrachten van kleuter- en basisscholen;
 - 2 pedagogische consultants voor het contact met de gezinnen;
 - een sociale contactman voor het overleg en de samenwerking met de sociaal-culturele instellingen;
 - een socioloog voor het verzamelen van gegevens over de woonwijken waarin het experiment plaatsvindt, de woonomstandigheden, het gezinsleven, de mogelijkheden voor ontspanning en ontwikkeling in deze wijken, etc. en het verwerken van deze gegevens in rapporten;
 - een administratieve kracht van academisch niveau voor de organisatorische begeleiding van het project.
- Het researchplan zal worden uitgevoerd door een team van 5 à 6 deskundigen uit de volgende disciplines:
methodologie, didactiek en onderwijskunde, ontwikkelingspsychologie, sociale psychologie.
- Het werkschema van het innovationplan

wordt ingediend bij de stuurgroep.

- Deze legt het ter advies voor aan het researchteam.
- Het researchteam geeft adviezen over de opzet van het innovationplan, begeleidt de uitvoering aan de hand van de door het innovationteam uitgebrachte rapporten en controleert en onderzoekt de resultaten van het innovationplan. Het researchteam grijpt niet in de gang van zaken in. Het innovationteam werkt zelfstandig onder de stuurgroep en naast het researchteam:

- Zowel het innovationteam als het researchteam brengen jaarlijks verslag uit over hun werkzaamheden aan de stuurgroep.

Het innovationplan en de research.

Het innovationplan is in feite een vorm van actionresearch, waarbij er naar gestreefd wordt te komen tot een onderwijskundige en sociaal-culturele aanpak, die generaliseerbaar en overdraagbaar is ten aanzien van vergelijkbare maatschappelijke situaties elders. De researchgroep zal bij zijn kritische beoordeling van de methodologische opzet en bij de evaluatie van het innovationplan met deze beide factoren – het karakter van actionresearch en de eis van generaliseerbaarheid en overdraagbaarheid – rekening houden.

Literatuur:

- Calcar, C. van – Leren lezen. Enschedese Onderzoekingen. Groningen, 1967.
- Calcar, C. van – Rapport over begaafdheidsverlies en onderwijsrendement (onderzoek 1e klas lagere school). Pedagogisch Centrum, gemeente Enschede, maart 1964.

- Davis, Allison – Social-Class Influences upon Learning. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1950.
- Deutsch, Martin – Minority group and class status as related to social and personality factors in scholastic achievement. Met commentaar van Eleanor Leacock. Monograph No. 2. 1960. Published by the Society for applied Anthropology. New York State School of Industriel and Labor Relations. Cornell University, Ithaca, New York, 1960.
- Deutsch, Martin – The influence of early social environment on school adaptation. Washington, 1962.
- Deutsch, Martin – The disadvantaged child and the learning process: Some social, psychological and developmental considerations. In A. H. Passow Education in depressed areas. New York: Teachers College Bureau of Publications, Columbia Univer. 1963, pp. 163-179.
- Deutsch, Martin – Facilitating development in the pre-school Child: social and psychological perspectives. Institute for Developmental Studies Department of Psychiatry, New York Medical College, 1964.
- Deutsch, Martin – The role of social class in language development and cognition. New York, 1964.
- Floud, J. E. – Educational Opportunity and Social Mobility. The Year Book of Education, London, 1950. pp. 117/135.
- Floud, J. E. – Social class factors in educational achievement, pag. 91/109 in Halsey A. H. 'Ability and Educational Opportunity. Kungälv, Sweden, 1961.
- Floud, Jean E. – Teaching in the Affluent Society. The British Journal of Society, vol. 13, 1962, pp. 299/308.
- Floud, J. A. and A. H. Halsey – Education and Occupation: English Secondary Schools and the Supply of Labour. The Year Book of Education, London 1956, pp. 519/532.
- Havighurst, R. J. – Social Class Influences on American Education. In: N.B. Henry (Ed.) 'Social Forces'. Influencing American Education. Sixtieth Yearbook of the National Society for the Study of Education, Part II, Chicago, University of Chicago Press, 1961.
- Havighurst, Robert J. – Education and Social Mobility in Four Societies. In: Halsey, Floud and Anderson, 'Education, Economy, and Society. A Reader in the Sociology of Education'. New York, 1961, pp. 105/120.
- Havighurst, R. J. – Increasing the Pool of Talent. The Year Book of Education, 1962, pp. 353/360.
- Havighurst, Robert J. – The Urban Lower Class School. Human Development Symposium, University of Chicago, April, 1962.
- Havighurst, Robert J. – Educating the Children of Our Slums. New City, 1963, vol. 1, No. 17, pp. 9/12.
- Heek, F. van – Maatschappelijke weerstanden tegen verticale sociale mobiliteit. In: Socialisme en Democratie, 1959, jg. 16, pag. 401/411.
- Heek, F. van – Soziale Faktoren in den Niederlanden die einer optimalen Nachwuchsauslese für Adakemische Berufe im Wege stehen', Kölner Zeitschr. für Soziologie und Sozial-psychologie. Sonderheft 5, 1961.
- Heek, F. van – Het begaafdheidsprobleem als opgave voor de democratie. In: De selectie en ontwikkeling der meer begaafden. Een goede doorstroming van begaafdheden naar intellect, technisch vermogen en karakter, een eis van de moderne democratie. Publicatie van de Stichting Werkcomité voor Opvoeding tot Democratie. Haarlem, 1962.
- Heek, F. van – Sociale ongelijkwaardigheid en verticale mobiliteit in de twintigste eeuw: wijzigingen en continuïteit. In: Drift en Koers; een halve eeuw sociale verandering in Nederland. Assen, 1962², pag. 149/179.
- Heek, F. van – Schoolgeschiktheid, intelligentie en milieufactoren bij de doorstroming van l.o. naar v.w.o. (v.h.m.o.). Amsterdam, 1964.
- Heek, F. van – Elf verschillende visies op de onvoldoende deelneming aan het wetenschappelijk onderwijs door kinderen uit de lagere milieus. In: Decanoolog, jg. 1965/66, no. 9, pag. 55/56.
- Heek, F. van, e.a. – Het verborgen talent. Milieu, schoolkeuze en schoolgeschiktheid. Meppel, 1968.
- Ministry of Education. – Out of school. The second report of the Central Advisory Council for Education (England). London, 1948.
- Ministry of Education. – Youth's Opportunity. Further Education in County Colleges. London, repr. 1949.
- Ministry of Education. Citizens growing up at home, in school and after. Pamphlet no. 16. London, 1949.
- Ministry of Education. – 15 to 18. A report of the Central Advisory Council for Education (England). London, 1962².
- Ministry of Education. – Half Our Future. A report of the Central Advisory Council for Education (England) H.M.S.O., London, 1963.
- Vaizey, J. – Education in the modern world, London, 1967.